

Sen o salonu

Pokus o ženskou encyklopedii patří také svým způsobem do dějin českého salonu. Herloszsohnův *Konverzační slovník pro dámy*, který ženy kolem Antonie Rajske překládaly, ve svém IX. svazku podává ideální obraz salonu jako útočiště „lehké, vpravdě zábavné a nejednou vzdělávací konverzace“ a popisuje mechanismus jeho fungování:

Každá rodina totiž, pokud jí to její jmění jen trochu dovoluje, pozývá k sobě učence, umělce, oblíbené hvězdy divadla, nezávislé ženy a otevírá buď stále či v určité dny svůj pokoj pro hosty – salon známým i těm, které s sebou přivedli. Nikdo není zvláště zván. Paní domu nebo některá dáma z příbuzenstva vždy drží v těch během času proměnlivých seskupeních prim. Piano, harfa, kytara, obrazy, nové knihy, kreslicí potřeby – to vše patří k salonu. Návštěvníci se zaměstnávají, čím se jim zlíbí. Kdo nemá příliš chuti hovořit, mlčí, kdo touží sypat z rukávu kalambúry, může, cítí-li k tomu ovšem v sobě dosti vtípného ducha. Význam salonu odvisí přirozeně od těch, kdož se v něm shromáždili, takže velcí a majetkem obdaření usilují shromáždit kolem sebe co nejduchaplnější pány a paní či význačné talenty. Vítán je slavný mim třeba i v salonu paira či vévodkyně, vítán je spisovatel, virtuos, malíř. Malíř se rád ujme povinnosti půvabným akvarelem vyzdobit album paní domu, které se teď v Paříži stalo velikou módou, ostatní musí zaplatit vstupné líbeznou melodií či nenucenou konverzací. Podává se výlučně čaj, jedinou povinností je bavit se, „causer“, klábosit. Diplomat, důstojný učenec, přísný právník nebo poslanec se pustí s dámami v bezúčelné klábosení a dokonce si i vyslechne jejich názor na důležité předměty. Salony těch či oněch slavných, krásných či duchaplných dam nebyly bez vlivu při mnoha dávnějších i novějších státních převratech a také v nynějších dobách si hraběnka Apponiová, vévodkyně z Dina, neteř Talleyrandova, a kněžna Lievenová podnes dovedou tuto výsadu uhájit. V salonech spočívajících na pouhé družné zábavě nalézají mladé, nadějně talenty nezřídka povzbuzení, dobrou radu a protekci, žel není to však bez stinných stránek, jakými jsou zhoubná pomluva (která ve Francii hrůzným prokletím směšnosti stihá každého, kdo je potrefen, ať již zaslouženě nebo nezaslouženě, podařeným bonmotem) či kotérie jakéhokoli zabarvení nebo do třetice pařeníště ješitností, které postihují každou

domácnost a spoléhají pak na to, že vyvolají patřičný dojem na půdě salonu.

(HERLOSZSOHN 1834–1838, IX: 40–42; viz též MACURA 1998a: 4n.; 1998b: 123–133)

Jak je vidět, i z německého pohledu Herloszsohnova – sám jeho redaktor a pořadatel a zřejmě i autor značné části hesel byl sice rodem Čech, ale psal německy a vydával svůj slovník v Lipsku – se salon jevil spíše jako „exkluzivita“, exportovaná novinka z Francie, vedle níž podobné domácí zábavy v Německu působily krajně nedůstojně. Herloszsohnovi se zdá, že „na protějším břehu Rýna“, tj. v německých zemích, získává slovo salon „nemístnou pachut' rachotícího nádobí, zpíjejících se pánů a němě se usmívajících dam“.

O to více se jevil salon problémem z pohledu české vlastenecké společnosti: byl ovšem také vnímán jako prestižní, kultivovaná zábava – a v tomto smyslu bývá po celé 19. století se smíšenými pocity srovnáván s hospodami, které se emancipujícímu českému světu přizpůsobovaly snadněji. Hospoda jako by vystupovala v podobě náhradního salonu (ALTMAN 1993: 140; QUIS 1902b: 250), se vším dobrým i zlým, co to přinášelo. Všechno „salonní“ bylo pak logicky jednak obdivováno, jednak vnímáno s posměchem jako cizí, nevlastní rodícímu se „českému světu“. Na jedné straně se pracně buduje česká etiketa (od průkopnických počínů, jakým byla publikace Františka Cyrila Kampelíka nebo brzy po polovině století opakovaně vydávané příručky Hlouškovy (HLOUŠKA 1853), spojující v sobě typ rádce společenského chování se souhrnem instrukcí k úspěšné erotické komunikaci). Na straně druhé se – alespoň v kruzích méně konvenční mládeže – ohledávají možnosti úniku z přísných pravidel „salonní etikety“, v nichž jsou pohrdavě shledávány „německé formy“, směrem k „spontánnosti“ a „upřímnosti“ jako jedině vhodné a společensky plně dostačující podobě „vlasteneckého styku“ (QUIS 1902b: 252). Salon se tak či onak z českého pohledu prostě musel zdát jako cosi příliš umělého, nuceného.

Salon ironizuje Karel Sabina, Vítězslav Hálek („má pýcha nezrá po salonech, | leč v lidstva velké svatyni“ – SABINA 1911b: 119; HÁLEK 1912: 275) i Gustav Pflieger-Moravský obsáhlými popisnými pasážemi ve svém *Panu Vyššínském* (PFLEGER MORAVSKÝ 1859: 19–22) nebo Jan Pravoslav Koubek („přemnoho [...] kousků, | kterých žádá dvornost velkopanská, | skoky, kadrily a menuety, | klevety a jiné etikety, | jež vynašla moda nadsekvanská, | které v každém lepším

salonu | náležely druhy k bontonu...“ – KOUBEK 1857: 34). I pro Boženu Němcovou je salon prostorem cizoty a semeníštěm klevet i pomluv (NĚMCOVÁ 1862: 339–341). Také ve Fričově delší próze *Život sváteční* (FRIČ 1855: 101–169) je obraz salonu mírně řečeno ambivalentní, jakkoli byla údajně jeho předlohou společnost scházející se ve vlastenecké rodině Braunerových:⁶⁷ hrdina se „salonním jménem“ Albert se tu rozervanecky pohybuje noblesním prostředím salonu s nostalgickým snem o lidové písni v duši.

Vytvářet „český salon“ znamenalo popřít všechno, co v salonu bylo vnímáno jako cizorodé a nevhodné pro český svět. Po celé 19. století narážel sen o salonu na limity českého jazyka: mnohokrát bylo řečeno, že spisovná čeština byla vytvářena jako poměrně umělý jazykový útvar, silně vzdálený běžně mluvené češtině subkulturní, chyběla jí propracovaná konverzační stylistika (ještě Renáta Tyršová si na to bude po letech stěžovat (LOEWENSTEIN 1997: 206). Čeština byla vnímána jako problémová pro použití v salonu i uvnitř vlasteneckých kruhů, mimo tyto kruhy se zdála být přímo „salonunfähig“. Tento stav byl ovšem ze stanoviska nekritického vlasteneckého postoje vnímán především jako nedostatek (nedostatek národní uvědomělosti, nedostatek snahy, nedostatek ve vzdělání) na straně jeho potenciálních uživatelů, zvláště ovšem uživatelék, jak to na sklonku padesátých let vyčítá ve svém oněginském románu ve verších *Pan Vyšínský Pfleger Moravský*:

Neb čeština je přece jen nevděčná,
a za nesalonní též uznána;
ta krásná pleť k ní vždy je přenetečná,
ač také dí, že čeština je hezká;
jen kdyby nebyla tak příliš česká;
konečně mluví česky, leč jen v síni
a někdy s dětmi aneb ve kuchyni...

V skrytu se ovšem dobře vědělo, že jde o problém hlubší a spjatý velmi těsně se stavem jazyka a konečně i se stavem celé, teprve se utvářející české společnosti. Navíc jediná cesta ke skutečně českému

---

67) Rukopisné vzpomínky *Paměti rodu Vladimíra Hellmutha-Braunera*, kapitola IV., „Manželství a první český salon“. Uloženo v Literárním archivu PNP, Praha, fond V. Hellmuth-Brauner (HELLMUTH-BRAUNER 2000).

salonu vedla právě přes českou salonní konverzaci, přes jazyk schopný komunikovat o věcech malířství, sochařství, literatury a divadla, o záležitostech politiky, filozofie i vědy. Neverbální programová náplň (výtvarné produkce, hudební čísla) nemohla sama o sobě vytvářet český salon: ten potřeboval především rozvinutý jazyk a dostatečnou kompetenci v tomto jazyku ze strany přítomných. Tento úkol byl obtížný – cesta odmítání a ironizování salonu byla přirozeně snazší –, v reálné praxi se musely leckteré vlastenecké domácnosti uchýlit k salonu s němčinou jako komunikačním jazykem (salon u Villaniových) nebo k salonu jazykově „utrakvistickému“. Ideál salonu ryze českého nutil naopak k neurotizující, stísňující atmosféře zakazování německých výrazů a němčinu opisujících frazeologismů (TAMTÉŽ).

Potřeba budovat český salon kolem české salonní řeči a současně faktická sociální nemožnost české salonní řeči „zde“ a „nyní“ přímo volaly po tom pojímat salon spíše jako průpravu pro učení „vzdělané češtině“, „salonní konverzaci“ o „vysokých“ odborných a kulturních tématech. To vedlo téměř nutně k rozvoji velmi zvláštních a specifických, smíšených forem salonních, či spíše polosalonních aktivit, od zábavných domácích večírků až k salonu jako „vzdělávací společnosti“.

Také na tomto pozadí můžeme vnímat encyklopedickou společnost kolem Rajské, která se rodila jako jeden z prvních neutrakvistických českých salonů, spjatý se jmény tří sester Reissovyh, z nichž Karolina se provdala za vlasteneckého lékaře Václava Staňka, Johana za jeho přítele, později známého pražského advokáta Josefa Friče. Rekonstruovat po letech obraz tohoto salonu (či „salonu“) je nesmírně obtížné. Vlasta Kučerová, historička počátků ženského hnutí, ve své více než osmdesát let staré, ale dosud cenné monografii shrnuje důvody těchto obtíží velmi výstižně: „Salon pracuje v tichu a tají své intimity, uzavírá se před zvědavým pohledem potomků. Tak zůstává mnoho ženských činů a zásluh v neproniknutelné mlčenlivosti rodinného života“ (KUČEROVÁ 1914: 24).

Zvláštnosti tohoto „vzdělávacího salonu“ nebylo, že zůstával plně pod kuratelou Karoliny Staňkové, Johany Fričové a jejich sestry Antonie, salon byl do značné míry dámským podnikem, jeho organizace zůstávala v pravomoci paní domu nebo jiné ženy z rodiny ji zastupující (to zdůrazňuje i citovaný Herloszsohnův slovník). Nestandardní však bylo, že tu šlo v zásadě o ženskou společnost, do

kteře měli muži, jak se zdá, jen krajně omezený přístup – byli přizýváni výlučně jako přednášející nebo připouštění jako hosté (víme výslovně o návštěvě mladého ruského slavisty Osipa Maximoviče Bodjanského).⁶⁸ Karel Slavoj Amerling byl sice podle pozdějšího svědectví Antonie Bohuslavy Rajske zřejmě inspirátorem vzniku ženského kroužku, nabídl ženám program v podobě přednášek z různých oborů a později uvedl před své posluchačky i další přednášející – nejčastěji z okruhu Budče, ale i mimo ni (Josef Vašák a Josef Božetěch Klemens učili kreslení, Josef Čejka přednášel zdravotědu a krasovědu, účastnil se i Filip Stanislav Kodym, kněz Škampa; a též Josef Franta v oboru filologie). Ale také on byl na své přednášky „pozván“, organizace podniku zůstávala plně v ženských rukou.

Smysl tohoto návrhu přirozeně dalece přesahoval hranice problematiky vývoje českého salonu, stejně tak jako přesahoval rámec polomystického konceptu Budče jakožto údajně nové formy slovanického duchovního života – z dějin českého salonu však nemůže být vytržen.

Vytvoření ženského kroužku usilujícího v rámci domácího salonu o kultivaci literární tvorby jeho účastnic, o sebevzdělávání cestou odborných přednášek a nakonec i o českou encyklopedii pro dámy nebylo jen prostým výrazem české nemožnosti salonu, který by současně byl jak salonem, tak příznakově českým podnikem. Vznik ženského kroužku mířil totiž nepřímě k samému jádru problému: „dámský vzdělávací salon-nesalon“ u Staňků a Fričů již tím, že byl i pokusem o „zformování“ ženy vzdělané, která by měla (vraťme se k Amerlingovým formulacím) „vroucí srdce k štětcí a struně, k dlátu a verši sahající a pilnou ruku u stavení života památníků“, musel být nutně i vzdělávacím podnikem. Ženy se tu učily vědomě novému jazyku, jazyku, který by umožňoval hovořit o záležitostech umění, filozofie a věd. A právě absence tohoto typu žen a omezení stávajícího „ženského jazyka“ v české společnosti se považovala za největší překážku pro vznik pravého českého salonu.

Neznamenalo to ovšem, že ženský kroužek kolem Rajske problém českého salonu rozřešil či alespoň výrazněji přispěl k jeho rozřešení: seskupení nemělo dlouhého trvání a se sňatkem Rajske (za Čelakovského, tehdy profesora v pruské Vratislavi, v roce 1845),

---

68) Dopis A. Rajske K. S. Amerlingovi, Literární archiv PNP, fond F. L. Čelakovský.

Jaroslavy Štětkové (za Jana Erazima Vocela v roce 1843), Františky Svobodové (za Josefa Bojislava Pichla v roce 1845), Josefy Bohorády Machotkové (za Josefa Rudu v roce 1847) a zřejmě dalších účastnic, jakož i v souvislosti se strmým pádem Amerlingovy utopické Budče se rozložilo (na jeho troskách později vznikl neúspěšný pokus o redakci nového ženského almanachu, stejně jako v roce 1848 pak krátce trvající, ale ve vnitřních rozepřích dokonale rozezmítaný Spolek Slovanek).

Ještě v roce 1877, čtyři desítky let po salonní encyklopedické iniciativě Antonie Rajské, si přispěvatelka *Ženských listů* Bětka Rozmarná postěžuje, jak je v Čechách nedosažitelný ideál „salonu krasoumného“, kde by se scházeli „krásní duchové s krásnými dušemi, aby o samých krásných a umělých věcech uměle krasořečnili“, a to „v příbytku nějaké universiálně vzdělané dámy, jež by královsky podporovala každou uměleckou a vědeckou snahu [...], dámy to jemných pohledů a kapitálního bohatství“, dámy „dýšící poezií a voňavkami“, která by dokázala být aristokratkou i demokratkou současně, přehlížejíc ošuntělý kabát géníů. Ale Bětka Rozmarná v Čechách postrádá i docela přízemní typ salonu, „nejjednodušší útulek domácí“, kde by se mohli lidé za „ušlechtilou zábavou“ scházet „v prázdných hodinách a pobaviti se mimo obor hospodského kouře i spolkového ruchu také v jemnějším kruhu, ženském, rodinném, o záležitostech svých nebo veřejných – o všem, co vzdělaného člověka a praktického občana zajímá“.

A ještě tehdy, na konci sedmdesátých let, autorka stati zobecňuje, že absence salonu znamená absenci „společnosti vzdělaných ženštin“. Příčinu vidí mimo jiné v konzervativním sklonu českých domácností uzavírat se před vnějším světem, v přílišném kultu materiální pohostinnosti a v společenských obavách před kompromitací dcer tzv. „planými“ návštěvami cizích mužů v domácnostech, tedy v „lidokupeckém“ stanovisku ve vztahu k mužům jako potenciálním ženichům.

Duchaplně potom rozvádí, že toto zaostávání českých domácností jakožto jediného prostoru, který může dát vzniknout českému salonu, je způsobeno tím, že tlak národní emancipace upřednostňoval jiné sociální formy, výrazněji „veřejné“, demonstrativně okázalé a teatrální – jako reprezentaci českého světa agonálně zaměřenou navenek.

Jako východisko navrhuje Bětka Rozmarná pěstování vzájemné komunikace mezi pohlavími, ale i mezi stavy – kultivace takového

kontaktu by pak podle ní nalezla „nejvybranější salon v každé schůzi a zábavě četných našich spolků, v každém našem věnečku, při každé akademii, besedě a věnečku a jak se veškeré ty naše schůzky jmenují“, ale ovšem také „v každé domácnosti“. Podmínkou něčeho takového je ovšem, jak tvrdí, „úcta ku vzdělanosti a nepředpojatá pospolitost“, kam se každý „duch“ rád vrátí, ne-li jinak, „tož jistě milou upomínkou“. I v její úvaze o českém salonu se přitom vrací jako ideál vize salonu jako vzdělávací společnosti, hovoří přímo o „ušlechtilé pospolitosti sebevzdělávací“ jako podmínce vzniku řádného českého salonu a znovu klade důraz na úlohu žen v tomto procesu. Kouzlo, jež mění „koutek u skromného krbu v hledaný salon...“, je podle ní „vlastně jemný půvab“ žen a jejich porozumění pro práci vědce i umělce (ROZMARNÁ 1877: 100–105, 116–121).

V polemice, která se po vytištění stati Bětky Rozmarné na stránkách *Ženských listů* rozpoutala, František VI. Kodým znovu vznesl výtky k ženám ohledně jejich marnivosti („jednoduchost, vkusnost a přece pěknota málokde k nalezení“), šablonovitosti jejich konverzace a dokonce znovu ohledně přezírání češtiny a jejího vytlačování z mnohojazyčné či makarónské společenské konverzace (KODÝM 1877: 169n.). Pozoruhodná reakce čtenářky z Kutné Hory na dopis Kodýmův pak na jedné straně odmítla obvinění, že jde o „chybu žen“, vidí problém v jiném stylu společenské zábavy na sklonku sedmdesátých let ve srovnání se zakladatelskou dobou buditelskou. „Mělkost odpovědi bývá důstojna mělkosti otázky“, říká výslovně, vytýká soudobé „postobrozenské“ (smíme-li použít aktuálního slovtvorného vzorce) „pánské společnosti“, které „vyhovuje nenáročný styl zábavy“ a kterou „z vlastních samostatně kladených otázek“ žen straší „emancipace“. Svou filipiku čtenářka příznačně uzavírá standardním argumentem deklarujícím mimovolně trvajícím odvislost ženského světa: „Máme potíže s řečí, protože nám ji nikdo neopravuje“ (ANONYM 1877: 184–186).

Také na konci sedmdesátých let – přes zřetelné posuny ve formulaci otázek ženské emancipace směrem od patetické a metaforické vize „osvobození“ žen k praktickým otázkám postupných proměn sociálního postavení ženy a celé společnosti, v níž je toto postavení definováno – se problém vrací kamsi ke svému východisku.

Český společenský život – včetně salonu – potřeboval vzdělanou, kultivovanou ženu a společné projekty žen z okruhu Rajske byly nadšeně oslavovány mužskou vlasteneckou obcí (připomeňme si jen

masový dobový ohlas již zmíněného ženského almanachu *Pomněnky na rok 1843* – PICHl 1843: 229; ŠTORCH 1843: 15n.; PLAČEK 1843: 1; HAVLÍČEK 1905: 572). Reálné sociální mechanismy rodinného života však ženu znovu vracely k stereotypu tradiční ženské role, na jehož pozadí se nápadně kultivovaná komunikace s muži vnímala jako společensky riskantní a nepřijatelná, demonstrace vlastní intelektuální potence ohrožovala jistoty manželovy dominantní role a vyvolávala pochyby, jestli ženin intelektuální potenciál není znamením o jejím neoprávněném vyvázání z provozních povinností rodinných.

Salon u Fričů a konverzační slovník pro dámy. In: *Salony v české kultuře 19. století*. K vydání připravily Helena Lorenzová a Taťána Petrasová. Praha, KLP – Koniasch Latin Press 1999, s. 75–86.